ISTORIOGRAFIA SLOVACĂ PRIVIND ANUL 1918

Istoriografia slovacă privind anul 1918 rămâne o temă în continuare atractivă, chiar dacă bibliografia ei cuprinde deja un mare număr de titluri de articole de popularizare, dar și un număr important de titluri de studii științifice sau publicații independente. De aceea, contribuția noastră se dorește a fi doar o selecție a celor mai de seamă titluri de valoare științifică a căror importanță s-a dovedit în timp.

Problematica fondării statelor naționale și a celei ce privește desprinderea Slovaciei de Ungaria și nașterea Cehoslovaciei poate fi abordată din trei puncte de vedere.

Prima grupă

Este formată din lucrările apărute între anii 1918-1945. Se remarcă prezența numeroaselor lucrări din domeniul memorialisticii¹, culegeri științifice și altele. Dorim să atragem atenția asupra a două lucrări cu valoare de izvor documentar. Ne referim la monografia lui M. Grečo: *Martinská deklarácia (Declarația de la Martin)*² și la ediția în mai multe volume a lui K. Medvecký: *Slovenský prevrat (Insurecția slovacă)*³.

Un capitol important al creației istorice se referă la activitatea personalităților în viața politică națională, personalități ce au influențat istoria Slovaciei din anii 1914-1920⁴. Se cere menționată sinteza lui F. Hrušovský: *Slovenské dejiny (Istoria Slovaciei)*⁵ apărută în timpul statului slovac. Este o lucrare care nu a contribuit prin aducure la cunoștință a unor izvoare noi, mai îndegrabă a însemnat o diferențiată interpretare științifico-ideologică. Mai însemnată a fost prima sinteză istoriografică profesionistă privind istoria Slovaciei al lui F. Bokes: *Dejiny Slovenska a Slovákov od najstaršich čias po oslobodenie (Istoria Slovaciei și a slovacilor din cele mai vechi timpuri până la eliberare)*⁶, care reprezintă cea mai valoroasă evaluare a perioadei.

A doua grupă

Cuprinde literatura din anii 1945-1989. Este vorba aici, în cea mai mare parte, despre istoriografia marxistă și punctul de vedere a acesteia privind anul 1918 și evenimentele care au contribuit la apariția Cehoslovaciei, ca și integrarea Slovaciei în noul stat național. Interpretarea evenimentelor a fost deformată de situația politică. Astăzi constatăm, că lucrările istorice din așa numita perioadă dogmatică, nu mai pot fi întrebuințate. Totuși, lucrările de la sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80, cu toate influențele negative, au și astăzi o valoare științifică.

Dintre cele mai importante dorim să cităm două monografii ale lui M. Hronský: Slovensko na rázcestí. Slovenské národné rady a gardy v roku 1918 (Slovacia la răscruce. Consiliile naționale

¹ Spre exemplu: Hodža, M., Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918 (Despărțirea slovacilor de unguri în anul 1918), Bratislava, 1929. Juriga, F.: Blahozvet' kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny (Veştile fericite despre învierea poporului slovac și a Slovaciei), Trnava, 1937. Stodola, E., Prelom. Spomienky, úvahy, štúdie (Cotitura. Amintiri, aprecieri, studii), Praha, 1933. Šrobár, V., Osvobozené Slovensko. Pamäti z rokov 1918-1920 (Slovacia eliberată. Amintiri din anii 1918-1920), Praha, 1928. Šrobár, V., Z môjho života (Amintiri din viața mea), Praha, 1946, a mnohé alšie (Houdek, Janšák, K. Stodola și alții).

² Grečo, M., *Martinská deklarácia (Declarația de la Martin)*, Turčiansky Svätý Martin, 1939. Grečo, M., *Martinská deklarácia (Declarația de la Martin)*, Turčiansky Svätý Martin, 1947.

³ Medvecký, K.: Slovenský prevrat. Zv. 1.-3. (Insurecția slovacă, vol.1-3), Trnava, 1930.

⁴ Spre exemplu Janšák, Š., *Daniel G. Lichard*, Bratislava, 1932. Janšák, Š., *Život Štefana Fajnora (Viaţa lui Štefan Fajnor)*, Bratislava, 1935. Medvecký, K.: *Andrej Kmet'*, *jeho život a dielo*. Zv. 1.-2 (*Anrej Kmet'*, *viaţa şi opera*, vol.1-2), Bojnice, 1925. Mráz, A., *Svetozár Hurban Vajanský*, Bratislava, 1926.

⁵ Hrušovký, F., Slovenské dejiny (Istoria Slovaciei), Martin, 1940.

⁶ Bokes, F.: Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie (Istoria Slovaciei și a slovacilor din cele mai vechi timpuri până la eliberare), Bratislava, 1946.

slovace și gărzile din anul 1918) și Slovensko pri zrode Československa (Slovacia în timpul nașterii Cehoslovaciei) .

În această perioadă a luat naștere cea mai vastă ediție de documente referitoare la această perioadă datorată lui L'. Holotik: Sociálne a národné hnutie na Slovensku od Októbrovej revolúcie do vzniku československého štátu (Mișcarea socială și națională în Slovacia de la revoluția din octombrie până la înființarea statului cehoslovac)⁹. Chiar dacă lucrarea este marcată de perioada în care a fost scrisă, trebuie remarcat, că autorul abordează metode moderne și științifice.

Din același gen face parte și cea mai bogată ediție profesionistă de documente privind aceeași etapă a evoluției Slovaciei a lui F. Bokes: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu 1848-1914 (Documente privind mișcarea națională slovacă 1848-1914)*¹⁰. Această operă întrebuințată și în zilele noastre valorifică izvoarele perioadei ce preceda anul 1918.

În continuare trebuie citată, mai ales prin anumite capitole din volumele trei și patru, cea mai cuprinzătoare sinteză *Dejiny Slovenska (Istoria Slovaciei)*¹¹, care însumează în totalitate șase volume. Fiecare volum are propriul colectiv de autori, părți dedicate istoriografiei și bibliografiei. Evaluarea istoriografică a acestei perioade se face și din partea comunității istorice din Cehia care a contribuit în mod fericit la clarificarea acestui capitol a istoriei Slovaciei. Ne referim aici la lucrările lui J. Galandauer¹² și V. Čada¹³.

A treia grupă

Cuprinde lucrări istorice apărute după căderea regimului totalitar. Începutul perioadei se remarcă printr-o producție ce avea mai mult caracter publicistic. Istoricii acordau un mare interes reevaluării perioadei ce a trecut, treptat, însă, au început să apară valoroase opere științifice cu caracter istoric și istoriogarfic.

Este de menționat, că în centrul atenției se aflau importantele personalități și un nou punct de vedere privind greutatea activității lor, cum a fost spre exemplu generalul Milan Rastislav Štefánik, unul dintre triumvirii fondatori ai Republicii cehoslovace. Pe lângă numeroase articole din presă având un caracter publicistic sau unele broşuri de popularizare dorim să menționăm monografia științifică a lui Š. Štvrtecký: Náš Milan Rastislav Štefánik¹⁴ și pentru publicul mai larg destinată lucrare a lui D. Kováč: Milan Rastislav Štefánik¹⁵.

Pentru o nouă evaluare a perioadei complexe și complicate din istoria Slovaciei au un rol important și publicațiile apărute în urma numeroaselor simpozioane științifice dintre care amintim Slovensko v politickom systéme Československa (Slovacia în sistemul politic al Cehoslovaciei)¹⁶,

⁷ Hronský, M., Slovensko na rázcestí. Slovenské národné rady a gardy v roku 1918 (Slovacia la răscruce. Consiliile naționale slovace și gărzile în anul 1918).

⁸ Hronský, M., Slovensko pri zrode Československa (Slovacia în timpul nașterii Cehoslovaciei), Bratislava, 1988.

⁹ Sociálne a národné hnutie na Slovensku od Októbrovej revolúcie do vzniku československého štátu. Dokumenty. Zost.: Holotík, Ľ. (Mişcarea socială și națională în Slovacia de la revoluția din octombrie până la înființarea statului cehoslovac. Documente. Editor Holotík, Ľ.), Bratislava, 1979.

¹⁰ Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu 1848-1914. Zv. 1.-3. Ed.: Bokes, F. (Documente privind mişcarea națională slovacă 1848-1914, vol.1-3, editor Bokes, F.), Bratislava, 1962-1972.

¹¹ Dejiny Slovenska. Zv. 4. (od konca 19. storočia do roku 1918). Vedúci autorského kolektívu: Hapák, P. (Istoria Slovaciei, vol.4 [de la sfârşitul secolului 19 până la anul 1918]). Colectivul de autori condus de Hapák P.], Bratislava, Veda, 1986. Dejiny Slovenska. Zv. 5. (1918-1945). Vedúci autorského kolektívu: Kropilák M. (Istoria Slovaciei, vol.5 [1918-1945]. Colectivul de autori condus de Kropilák M.), Bratislava, Veda, 1985.

Galandauer, J., Vznik československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy (Apariția Republicii Cehoslovace 1918. Programe, proiecte, perspective), Praha, 1988.

¹³ Čada, V., Rok 1918. (Skutočnosť, sny a ilúzie.) (Anul 1918. [Realitatea, vise și iluzii]). Bratislava, 1988.

¹⁴ Štvrtecký, Š., Náš Milan Rastislav Štefánik, Bratislava, 1996.

¹⁵ Kováč, D., Milan Rastislav Štefánik, Budmerice, 1996.

¹⁶ Slovensko v politickom systéme československa. Materiály z vedeckého sympózia (Slovacia în sistemul politic al Cehoslovaciei. Materialele simpozionului), Častá 11.-13.11.1991. Îngrijit de: Bystrický, V., Bratislava, 1992.

o culegere alcătuită de L. Deák: *Slovensko a Mad'arsko v rokoch 1918-1920 (Slovacia și Ungaria în anii 1918-1920)*¹⁷, ca și culegerea Institutului de istorie al Academiei slovace de științe: *Slovensko od konca 19. storočia do roku 1918 (Slovacia de la sfârșitul secolului al XIX-lea până la anul 1918)* aflată sub tipar. Apreciata lucrare sintetică *Slovenské dejiny (Istoria Slovaciei)*¹⁸, datorată unui colectiv de autori, aduce parțial unele îndreptări ale mai vechilor sinteze deformate datorită atitudinilor mai vechi. Volumul este destinat publicului larg. O funcție asemănătoare este îndeplinită și de volumul în limba franceză al lui L'. Lipták¹⁹.

În continuarea contribuției de față dorim să ne ocupăm mai amănunțit de unele probleme parțiale privind etapa istorică propusă în titlu.

Eliberarea Slovaciei de Ungaria și unirea ei într-un stat nou cu țările cehe este o problemă importantă a unui capitol privind în general formarea statelor naționale și în particular evoluția relațiilor ceho-slovace. Evoluția interpretărilor și a evaluării din punct de vedere istoriografic depinde de situația politică în diferite perioade. În literatura de specialitate se poate identifica o întreagă paletă de păreri, nu numai între istoricii cehi și slovaci, dar și între istoricii slovaci înșiși. Ne-am oprit, în acest context, asupra unor lucrări noi care, în cadrul aparatului critic sau în capitole independente, aduc titluri de lucrări mai vechi.

În prezent au apărut două lucrări privind relațiile ceho-slovace. Este vorba de: D. Kováč: Slováci - Češi - Dejiny (Slovacii - Cehii - Istorie)²⁰, în care autorul clarifică unele stereotipuri ale relațiilor reciproce dobândite în timp, care au devenit parte integrantă a constiinței istorice.

Pe teritoriul Slovaciei a apărut volumul datorat istoricului ceh J. Rychlík: Češi a Slováci ve 20. Století (Cehii și slovacii în secolul al XX-lea)²¹, conceput pe baza izvoarelor de arhivă. Importantă este și perioada care a precedat anul 1918.

O privire mai detaliată asupra locului Slovaciei și al slovacilor în contextul mai larg al evoluției relațiilor politice și de putere în Europa centrală și de est oferă lucrările lui M. Krajčovič²² și D. Kováč²³. În contextul simpozionului româno-slovac mă opresc, în special, la studiul lui M. Krajčovič privind problematica românească: Rumuni a Slováci v boji porobených národov za slobodu 1901-1914 (Românii și slovacii în lupta popoarelor asuprite pentru libertate 1901-1914)²⁴ și Slovenská politika v strednej Európe 1890-1901. Spolupráca Rumunov, Slovákov a Srbov (Politica slovacă în Europa centrală 1890-1901. Colaborarea românilor, slovacilor și sârbilor)²⁵ ca și studiul

¹⁷ Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918-1920 (Slovacia și Ungaria între anii 1918-1920. Culegere de referate). Zborník z referátov z konferencie v Michalovciach 14.-15.6.1994. Înrijită de.: Deák, L., Martin, 1995.

¹⁸ Slovenské dejiny (Istoria Slovaciei). Autori: Marsina, R. - Čičaj, V. - Kováč D. - Lipták, Ľ., Martin, 1992.

¹⁹ Lipták, Ľ., Petite histoire de la Slovaquie, Paris, 1996.

²⁰ Kováč, D., Češi - Slováci - Dejiny (Cehii - slovacii - Istorie), Bratislava, 1997.

²¹ Rychlík, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Zv. 1. Česko-slovenské vztahy 1914-1945 (Cehii și slovacii în secolul XX. Vol. 1. Relațiile ceho-slovace 1914-1945), Bratislava – Praha, 1997.

²² Krajčovič, M.: Národnoemancipačné hnutia na Slovensku, Uhorsku a Vojvodine v dobe nástupu generácie Gustáva Maršalla Petrovského. Príspevok k americko-slovenskému hnutiu (Mişcarea de emancipare națională în Slovacia, Ungaria și Voivodina în timpul generației lui Gustav Maršall Petrovský. Contribuție la mişcarea americano-slovacă), în Život a dielo Gustáva Maršalla Petrovského. Zborník prác. Nový Sad, 1989, p. 52-75. Krajčovič, M., Odnos Srbije prema nacionalnooslobodila kim pokretima u Austro-Ugarskoj početkom XX. Veka, în Balcanica 15, Beograd, 1984, p. 243n. Krajčovič, M., Genéza a vyvrcholenie národnooslobodzovacích koncepcií v revolúcii 1918 (Geneza și culminarea concepțiilor de eliberare națională în revoluția din 1918), în Vznik samostatného československého a jugoslávskeho státu v roce 1918, Brno, 1990, p. 61-92. Krajčovič, M., Martin ako jedno z centier národnoemancipačných hnutí (Martin ca unul dintre centrele de mişcare de emancipare națională), în Martin v slovenských dejinách, Martin, 1986, p. 56-74.

²³ Kováč, D., Slovensko v Rakúsko-Uhorsku (Slovacia în Austro-Ungaria), Bratislava, 1996. Kováč, D., La question slovaque et son contexte international (1867-1914), în La France et l'Europe centrale. Les relations entre la France et l'Europe centrale en 1867-1914. Impacts et images réciproques. Ed. Ferenčuhová. B., Bratislava, 1995, p. 16-21.

²⁴ Krajčovič, M.: Rumuni a Slováci v boji porobených národov za slobodu 1901-1914 (Românii și Slovacii în lupta popoarelor asuprite pentru libertate 1901-1914), în Sborník k problematice dějin imperialismu, Praha, 1982, p. 93-106.

²⁵ Krajčovič, M., Slovenská politika v strednej Európe 1890-1901. Spolupráca Rumunov, Slovákov a Srbov (Politica slovacă în Europa centrală 1890-1901. Colaborarea românilor, slovacilor și sârbilor), Bratislava, 1971.

Solidarita nemad'arov Uhorska (1890-1918) (Solidaritatea nemaghiarilor din Ungaria [1890-1918])²⁶.

O privire asupra diferențierilor taberei politice slovace și asupra curentelor reprezentând diferite puncte de vedere despre jurisdicția statală de la sfârșitul secolului al XIX-lea oferă publicația *Politické strany na Slovensku 1860-1989 (Partidele politice în Slovacia 1860-1989)*²⁷, care întrebuințează atât o cercetare proprie cât și literatura de specialitate existentă²⁸.

Perioada primului război mondial, când se accentua urmărirea reprezentanților mişcărilor naționale, a condus în direcția pregătirii unei soluții noi pentru rezolvarea problemei cehe și slovace în afara limitelor austro-ungare. O asemenea activitate nu se putea desfășura decât în străinătate. Statele Unite ale Americii, unde era stabilit un număr important de cehi și slovaci, oferea posibilități pentru o astfel de activitate. În diferite centre ale rezistenței naționale se vehiculau diferite modalități de rezolvare ale problemei, prevala soluția unirii slovacilor cu cehii. Un punct de vedere oficial s-a realizat prin Acordul de la Cleveland în octombrie 1915. În acord se menționa unirea federativă cu o autonomie pentru Slovacia. Rezistența cehă grupată în jurul lui T. G. Masaryk în Franța și Anglia s-a declarat pentru ideea poporului unitar cehoslovac, idee acceptată și de renumitul diplomat slovac, aviator și general M. R. Štefánik. Mai sus am menționat lucrările dedicate lui M. R. Štefánik. Atitudinea abordată depindea de climatul politic al perioadei în care au fost scrise.

Treptat a început să facă parte Slovacia și din programul jurisdicției statale cehe și pe teritoriul propriu, mai ales pe baza susținerii din Slovacia. Asociația deputaților a prezentat la sfârșitul lunii mai 1917 în Parlamentul de la Viena cererea despre înființarea statului cehoslovac. Acestei problematici sunt dedicate unele lucrări din anii trecuți marcate de perioada apariției lor. Ne gândim, spre exemplu, la: M. Gosiorovský: *Z histórie česko-slovenských vzťahov (Din istoria relațiilor cehoslovace)*²⁹.

Rezistența din străinătate și-a unit forțele sub influența Acordului de la Pittsburg inițiat de T. G. Masaryk și semnat la 30.5.1918 de reprezentanții partidelor politice cehe și slovace din S. U. A. Problematicii privind desfășurarea activităților politice comune în America sunt dedicate mai multe publicații, dintre care amintim spre exemplu cartea lui K. Čulen: *Pittsburská dohoda (Acordul de la Pittsburg)* și alte cărți ale aceluiași autor³⁰.

De la jumătatea anului 1918 se activează scena politică slovacă din Slovacia care va fonda organul cel mai înalt politic și național – Consiliul național slovac. Acestor aspecte din istoria Slovaciei a acordat o atenție deosebită M. Hronský în lucrarea sa Slovensko pri zrode Československa (Slovacia în timpul nașterii Cehoslovaciei)³¹. Contextul internațional al aceleiași perioade este cercetat de M. Krajčovič: Károlyiho vláda v Mad'arsku a osudy Slovenska v Strednej Európe 1918-1919 (Guvernul lui Károlyi în Ungaria și soarta Slovaciei în Europa centrală 1918-1919)³², Slovensko v zahraničnopolitických súvislostiach 1918-1922 (Slovacia în context politic internațional 1918-1922)³³ și studiul K politickým dejinám sankcionovania hranic Slovenska (Istoria sancționării

²⁶ Krajčovič, M.: Solidarita nemaďarov Uhorska (1890-1918) (Solidaritatea nemaghiarilor din Ungaria [1890-1918]), în Pravda o 1100 ročnom susedstve, Bratislava, Stála konferencia slovenskej inteligencie, 1996, p.10-27.

²⁷ Politické strany na Slovensku (Partidele politice în Slovacia), îngrijit de Lipták, Ľ., Bratislava, 1992.

²⁸ Spre exemplu: Chromeková, V., *Politické strany Uhorska (Partidele politice ale Ungariei)*, Bratislava, 1979.

²⁹ Gosiorovsky, M., Z histórie česko-slovenských vzťahov. K 60. výročiu spoločného štátu Čechov a Slovákov a 10. výročia československej federácie (Din istoria relațiilor ceho-slovace. Cu ocazia aniversării a 60 de ani ai statului comun al cehilor și slovacilor și a 10 ani de la federația ceho-slovacă), Bratislava, 1978.

³⁰ Čulen, K., Pittsburská dohoda (Convenția de la Pittsburg), Bratislava, 1937. Čulen, K., Dejiny Slovákov v Amerike. Zv. 1.-2 (Istoria slovacilor din America. Vol.1-2.), Bratislava, 1942. Čulen, K., Boj Slovákov o slobodu (Lupta slovacilor pentru eliberare), Bratislava, 1944.

³¹ Hronský, M., Slovensko pri zrode Československa (Slovacia în timpul nașterii Cehoslovaciei), Bratislava, 1988.

³² Krajčovič, M., Károlyiho vláda v Maďarsku a osudy Slovenska v Strednej Európe 1918-1919 (Guvernul lui Károlyi în Ungaria și soarta Slovaciei în Europa centrală 1918-1919), în Historické štúdie, 36, 1995, p.5-47.

³³ Krajčovič, M., Slovensko v zahraničnopolitických súvislostiach 1918-1922 (Slovacia în context politic internațional 1918-1922), în Slovensko v politickom systéme Československa. (Materiály z vedeckého sympózia, Častá 11.-13.11.1991.), Bratislava, Slovenská národná rada - Historický ústav SAV, 1992, p. 147-156.

granițelor Slovaciei)³⁴. D. Kováč a dedicat mai multe studii³⁵ condițiilor în care s-a format Cehoslovacia.

În ziua de 28 octombrie 1918 a acceptat ministrul austro-ungar Andrássy condițiile de pace ale Antantei și Consiliul național de la Praga a declarat Republica Cehoslovacă. Adunarea reprezentației politice slovace din data de 30 octombrie de la Turčiansky sv. Martin a fondat Consiliul național slovac. "Declarația poporului slovac", prin care s-a anunțat anexarea Slovaciei la țările cehe, a devenit un act de importanță istorică în istoria Cehiei și Slovaciei. Această problematică este tratată de M. Grečo: Martinská deklarácia (Declarația de la Martin)³⁶. Mai nouă este cartea Muži deklarácie (Bărbații declarației)³⁷, elaborată în forma medalioanelor biografice. Consiliul național slovac a stat în centrul atenției mai multor autori, dintre care îl amintim pe M. Hronský: Slovensko na rázcestí. Slovenské národné rady a gardy v roku 1918 (Slovacia la răscruce. Consiliul național slovac și gărzile în anul 1918)³⁸ și pe N. Krajčovičová³⁹.

În concluzie sperăm că prezentarea noastră, care a încercat să ofere o evaluare a istoriografiei slovace privind formarea statelor naționale în anul 1918, destrămarea Austro-Ungariei și anexarea Slovaciei în Republica Cehoslovacă și-a îndeplinit scopul – de a-i informa pe istoricii români, în linii mari, despre cele mai importante publicații. Lucrarea reprezintă o parte a proiectului de grant VEGA nr. 2 / 4090 / 97.

ALŽBETA SEDLIAKOVÁ

Traducere în limba română: Eva Mârza

THE SLOVAK HISTORIOGRAPHY CONCERNING THE YEAR 1918

SUMMARY

The present contribution sums up a selection of the most important titles of works concerning the year 1918, which for Slovakia meant a disjunction from Hungary and its annexations to the Check state. The author focused upon the works which have proved their documentary value during the years.

³⁴ Krajčovič, M., K politickým dejinám sankcionovania hraníc Slovenska (Istoria sancționării granițelor Slovaciei), în Národnosti na Slovensku, Bratislava, Veda, 1993, p. 39-58.

³⁵ Kováč, D., Idea československej štátnosti a slovenský štátoprávny program (Ideea ființei statale cehoslovace și programul jurisdicției statale slovace), în Moderní dejiny 2, 1994, p. 31-40. Kováč, D., Slovensko a vznik republiky (Slovacia și înființarea republicii), în Historický časopis, 1987, nr. 1, p. 106-108. Kováč, D., K niektorým zahraničnopolitckým súvislostiam vzniku Českoslavenska (Despre unele legături ale politicii internaționale privind înființarea Cehoslovaciei), în Historický časopis, 1982, nr. 1, p. 105-108. Kováč, D., Myšlienka československej štátnosti a niektoré problémy jej uskutočnenia (Ideea ființei statale cehoslovace și unele probleme legate de realizarea ei), în Československá štátnosť a literatúra. Zv. 1, Bratislava, 1989, p. 19-29.

³⁶ Grečo, M., Martinská deklarácia (Declarația de la Martin), Turčiansky Svätý Martin, 1939. Ibidem, 1947.

³⁷ Muži deklarácie (Bărbații declarației), Autori: Kováč, D. a kol., Martin, 1991.

³⁸ Hronský, M., Slovensko na rázcestí. Slovenské národné rady a gardy v roku 1918 (Slovacia la răscruce. Garzile naționale slovace în anul 1918), Košice, 1976. Krajčovičová, N., Slovenská národná rada roku 1918 (Consiliul național slovac în anul 1918), în Historický časopis, 17, 1969, p.177-197. Krajčovičová, N., Slovenský autonomizmus počas prvej svetovej vojny (Automatismul slovac din timpul primului război mondial), în Cestami československé vzájemnosti. Liberec, 1993, p. 86-95.